

מתן

על הפרשת

התכנית השש-שנתית המקוונת
ללימוד שבועי של נביאים וכתובים

תהילים משנור פ"ד

הקדמה

מזמור פ"ד הוא הראשון ממזמורי קרח בספר השלישי. המזמור משקף כיסופים חזקים ועמוקים לבית ה'. עם זאת הפרשנים נחלקים בנוגע לסיטואציה שעומדת בבסיסו, חלק מהמפרשים רואים את המזמור כשיר של עולי רגל הנמצאים בירושלים או בדרכם אליה ואחרים סבורים, שבעל המזמור אינו עולה רגל אלא אדם אשר בגלל נסיבות עיונות או טרדות מצוי רחוק מבית ה'. על הכיסופים לבית ה' כותב פ' מלצר בלשונו הפיוטית:

איני יודעי אם זוהי הרגשה אינדיבידואלית, או שהדבר שברצוני לומר גלוי וברור לכל אדם קורא בתהילים. וההרגשה היא, כי את ההמיה הרכה ביותר והתפילה הזכה ביותר, הביטוי המעמיק ביותר והחדש ביותר, אנו חשים ומרגישים באותם פרקי תהילים השרים על אחד הרגשות העדינים ביותר בלב של אדם, הרי הוא רגש הקודש ביחס למקדש ה', מקום משכן כבודו, אשר אל תוכו ובתוכו זורמים רגשות קרבתו של אדם לבוראו. מזמור פ"ד שלפנינו, שייך לאותה קבוצת הפרקים אשר תכנם הוא הבעת אהבה וגעגועים לבת ה', בית המקדש. (פני ספר תהילים, ע"מ רי"א)

במזמור זה ישנם בייטויים יחודיים, והם הפכו למטבעות לשון מוכרות: "בְּעֵמֶק הַבְּכָא" (ז), "יִלְכּוּ מִחֵיל אֶל-חֵיל" (ח), "הַסְתוֹפֵף בְּבֵית אֶ-לֵהי מְדוּר בְּאֶהְלֵי רְשָׁעִי" (יא). המזמור מורכב משלושה בתים: הבית הראשון (ב-ד) המנוסח בגוף ראשון יחיד, מתאר את כיסופי בעל המזמור לבית ה'. הבית השני המנוסח בגוף שלישי רבים, מתאר את תהליך העליה הלאומי לרגל על קשייו ושמחותיו (ה-ח), הבית השלישי המשלב בין דיבור בגוף ראשון יחיד לבין דיבור בגוף שלישי רבים מכיל תפילה למימוש הקשר שבין היחיד והעם לבית ה' (ט-יג). את מבנה המזמור ניתן לראות בתרשים הבא:

א למנצח על-הגתית לבני-קרח מזמור.

בית א' - תיאור הקשר הצולצמתי והכמיהה האישית הצמוקה לבית ה' (ב-ד)

ב מה-ידידות משכנותיך ה' צבאות.

ג נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'

לבי ובשרי ירננו אל א-ל-ח'י.

ד גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר-שטה אפרחיה

את-מזבחותיך ה' צבאות מלכי וא-להי

בית ב' - תיאור האושר והכמיהה הלאומית הצמוקה לבית ה' (ה-ח)

ה אנשי יושבי ביתך עוד יהללוך שלה.

ו אנשי אדם עוז-לו בך מסלות בלבכם.

ז **עָבְרִי** בְּעֵמֶק הַבְּכָא מַעֲיֵן יִשִּׁיתוּהוּ גַם-בְּרִכּוֹת יַעֲטָה מוֹרָה.
ח **יִלְכּוּ** מִחֵיל אֶל-חֵיל יִרְאָה אֶל-אֲלֹהִים בְּצִיּוֹן.

בית ג' - תפילה אישית והלאומית לבית ה' (ט-יג)

ט ה' אֶל-לֹהִים צָבָאוֹת שְׁמַעָה **תְּפִלָּתִי** הַאֲזִינָה אֶל-לֹהִי יַעֲקֹב סֵלָה.
י **מְגִנְנוּ** רָאָה אֶל-לֹהִים וְהִבֵּט פָּנָי מִשְׁחִיחָה.
יא כִּי טוֹב-יוֹם בְּחֻצְרֶיךָ מֵאֶלְפֵי **בְּחַרְתִּי**
הַסְתּוֹפֵף בְּבֵית אֶל-לֹהִי מִדוֹר בְּאֶהְלֵי רָשָׁע.
יב כִּי שָׁמַשׁ וּמָגֵן ה' אֶל-לֹהִים חַן וְכִבּוֹד יִתֵּן ה'
לֹא יִמְנַע-טוֹב **לְהַלְכִים** בְּתַמִּים.
יג ה' צָבָאוֹת אֲשֶׁרֵי אָדָם בֵּטַח בְּךָ.

בית א' - תיאור הקשר הצומח והכמיהה האישית הצומחה לבית ה' (ב-ד)

הבית הראשון נפתח בכמיהה ל"משכנותיך ה' צבאות" (א) ומסתיים בקריאה "את-מזבחחותיך ה' צבאות מלפי וא-לקי" (ד). בשני הפסוקים יש תיאורי מקום של בית המקדש ובשניהם מופיע הכינוי "ה' צבאות". בית זה מאופיין בשני שדות סמאנטיים. שדה סמאנטי של קרבה וכיסופים ושדה סמאנטי של מקום מגורים: ידידות, נכספה, כלתה, משכנותיך, חצרות, בית וקן.

1. המזמור פותח בביטוי של ערגה "מה-ידידות משכנותיך ה' צבאות" (ב). השימוש בלשון ידידות ביחס למקדש מופיע בדברים ל"ג, יב: "ידיד ה' ישכן לבטח עליו חפץ עליו כל היום ובין פתפיו שכן". א. עמדו על המשמעות הפרשנית שנגזרת מהשוני בין שני הפסוקים. ב. עיינו בגמרא במסכת מנחות, מה ייחודו של השימוש הלשוני הזה?

מנחות נג ע"א: מה ידידות: יבא ידיד זה שלמה המלך דכתיב וישלח ביד נתן הנביא ויקרא שמו ידידיה בעבור ה' בן ידיד זה אברהם דכתיב מה לידידי בביתי ויבנה ידיד זה בית המקדש דכתיב מה ידידות משכנותיך לידיד זה הקב"ה דכתיב אשירה נא לידידי בחלקו של ידיד זה בנימין שנאמר לבנימין אמר ידיד ה' ישכן לבטח עליו ויתכפרו בו ידידים אלו ישראל דכתיב נתתי את ידידות נפשי בכף אויביה וכו'.

2. כיסופיו וגעגועיו של בעל המזמור לבית ה' מגיעים עד לדרגה של כליון הנפש, נפשו כביכול יצאה, כלתה מרוב תשוקה. בחצרות ה' הוא רואה את עצמו מרנן לא-ל חי ברוחו ובגופו כאחד "לפי וגבשתי ירגנו אל א-ל-ק"י" (ג). לתיאור השתוקקותו לשכון בבית ה' מביא המשורר דימוי מעולם בעלי הכנף: הציפור והדרור. הדרור מוזכר במקרא, בהקבלה לצפור גם במשלי כ"ו, ב: "כצפור לנוד כדרור לעוף כן קללת חנם לא לו תבא". בשני הפסוקים ההקבלה בין "צפור" ובין "דרור" מתארת יחס דומה ובו "צפור" הוא שם כללי של כלל העופות ו"דרור" הוא שמו של מין אחד. עיינו במקורות הבאים. מדוע נבחר הדרור לתיאור כיסופיו של בעל המזמור?

שמות רבה כ פסקה ו: דבר אחר "ויהי בשלח פרעה" הדא הוא דכתיב (תהלים קכד, ז) נפשנו כצפור נמלטה מפח וקשים משל ליונה שהיתה יושבת בקנה ראה אותה נחש רע היה מבקש לעלות אליה ברוחה הימנו למקום אחר עלה וישב לה בקנה נפלה האש בקנה ונשרף הנחש פרחו הצפור וישבה לה בגג כיון שנשרף הנחש והקן אמרו לצפור עד

מתי את פורחת ממקום זה למקום זה הלכה ומצאה לה קן נאה ומשובח וישבה לה בתוכה כך היו ישראל במצרים והיה פרעה הנחש מתחכם עליהם שנאמר (שמות א, י) הבה נתחכמה לו והוא נמשל כנחש שנאמר (יחזקאל כט, ג עיי"ש) הנבא על פרעה התנים הגדול ברחו ישראל מפניו שנאמר (הושע יא, יא) יחרדו כצפור ממצרים וכיון שיצאו ישראל ממצרים נשרף פרעה באש שנאמר (שמות טו, ז) תשלח חרוץ יאכלמו כקש ישבו להם ישראל במקום אחר שנאמר (תהלים קב, ח) ואהיה כצפור בודד על גג ואחר כך ברחו כצפור ממקום למקום שנאמר (משלי כז, ח) כצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו וכשבאו לארץ ישראל מצאו להם קן שנאמר (תהלים פד, ד) גם צפור מצאה בית וכן דוד אמר (שם קלב, ה) עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב לכך נאמר נפשנו כצפור נמלטה.

רש"י: גם צפור מצאה בית. בחרבנו קננו בו הצפרים, ומדרש אגדה בבניינו מדבר והצפור היא כנסת ישראל.

מלבי"ם: גם צפוח המליץ יצייר ברוחו את הצפור והדרור המשורר ומנעים זמירות בקנו, כאלו הוא בן לוי העומד על הדוכן ומנעים זמירות לקונו

ד"ר משה רענן: המקור העיקרי לזיהוי הדרור הוא דברי הגמרא בשבת (קו ע"ב): "אמר רבה בר רב הונא: הכא בצפור דרור עסקינן לפי שאינה מקבלת מרות, דתנא דבי רבי ישמעאל: למה נקרא שמה צפור דרור? מפני שדרה בבית כבשדה וכו'". רש"י (ביצה, כד ע"א) מפרש: "בצפור דרור - שדרה בבית כבשדה, שיודעת להשמש בזויות הבית לכל צד, ולכך נקראת דרור - על שם דירה, שדרה בכל מקום". הדרור הוא צפור המלווה את האדם באופן צמוד עד כדי כך שבמחקרים ארכיאולוגיים משתמשים בשרידי דרורים (ושרידי עכבר הבית) כסמן (אינדיקטור) לנקודות התיישבות קבועות בניגוד לתחנות חנייה של חברות נוודים. הוא משגשג בשכנות לאדם תוך שהוא מנצל את הסביבה האנושית כמקום קינון ומסתור וכמקור מזון ומסיבה זו הקשר לאדם התחיל רק עם התפתחות גידול התבואה. הדרור נכלל בקבוצה של מינים הנקראים "קומנסלים" (comensal) של האדם. מינים אלו מקיימים עם האדם מערכת יחסים הדוקה (סימביוזה) בעלת אופי של "זה נהנה וזה לא חסר".... דרור הבית הוא הציפור בעלת התפוצה הרחבה ביותר מבין העופות והתאור "שדרה בכל מקום" הולם אותה היטב. התפוצה הרחבה קשורה לפעילות המסחרית וההתיישבותית של האדם שהעביר את הדרור באופן בלתי מודע במהלך מסעותיו על פני האוקיינוסים. למרות החיים המשותפים עם האדם הדרור לא בוית מעולם ("לפי שאינה מקבלת מרות") ומכאן קיבל את שמו שהוא מילה נרדפת לחופש ("ויקראתם דרור בארץ", ויקרא, כה י). מעניינים הם דברי האבן עזרא (ויקרא כה י): "עוף קטן מנגן כשהוא ברשותו, ואם הוא ברשות אדם לא יאכל עד שימות". בתהלים (פד ד) הוא מפרש: "ודרור - שם עוף מנגן אולי נקרא כן בעבור שאין מנהגו לנגן כל זמן שאיננו חפשי, וזה העוף ידוע הוא בספרד". בניגוד למקובל לחשוב הרי שניתן לגדל דרורים בשבי ולכן עלינו לפרש ש"איננה מקבלת מרות" הכוונה לכך שהיא איננה ניתנת לביות או אילוף.

בית ב' - תיאור האושר והכמיהה הלאומית הצמיקה לבית ה' (ה-ח)

הבית השני כתוב בגוף שלישי בלשון רבים ומצויים בו פעלי הליכה: עוברי, ילכו, ומקומות מעבר: מסלות, עמק, חיל. פעלים אלה מתארים את הכמיהה והעליה הלאומית לבית ה' על קשייה ותכליתה.

3. להבנת הצירוף "מסילות בלבבם" עיינו בדבריה של ל' פרנקל:²

במדרש רבה (ויקרא רבה פרשה י"ז, איכה רבה פרשה ג' ט') נדרשות מלים אלה "מסלות בלבבם": "אלין דשבילין דאורייתא כבישין בלבבון"; אלו הם ששבילי התורה כבושים בלבם. ואכן דומה שבאור זה של חז"ל משקף את משמעותו

1 <https://daf-yomi.com/DYItemDetails.aspx?itemId=12744>

2 ל' פרנקל, "על פרק פ"ד בספר תהילים", ציון לנפש יקרה, תשכ"א.

היותר עמוקה של פסוקנו. נראה שהרקע למלים "מסלות בלבבם", וכן לפסוקים הבאים, הוא דרכם הגשמית, המוחשית, של עולי הרגל לעיר ציון. אולם מתחת לשטח הזה של הדרך הארצית, יותר נכון מעליו, הרחק למעלה ממנו, נרמזים רשמי אותן המסילות שאינן עוד מוליכות בעקיפין לבית ה' עלי אדמות, אלא הן מעלות בעלייה ישירה אל מי שהוא מקור העוז לאדם, אשר על כן הן קבועות וכבושות בלב האדם. אבל מסילות שכאלה אינן נבנות ואינן נסללות אלא בתורה ובמצוות.

4. פס' ז' קשה הן בלשונו והן ברעיונו עיינו בדבריהם של ד' רפל ול' פרנקל בחנו את ההשערות בדבר משמעותו:

ד' רפל: מצד הלשון ופירושו המילים לא נתפרש פס' ז עד היום. אולם ניתן לומר דברים אחדים על צד הסברא, הקרובה לאמת. החצי הראשון של הפסוק מתאר ניגוד, עמק הבכא, יהיה מה שיהיה אינו משמח את לב העובר בו, מעין - כן. העוברים בעמק הבכא מוצאים בו, או חופרים, או הוא נדמה להם - מעין, מקור שמחה או ברכה להלך.

ל' פרנקל: רבים ושונים הם הפרושים לפסוק ז'. "בעמק הבכא" - יש אומרים שהעמק נקרא כך על שם עצי הבכאים הגדלים בו. שם עצים אלה מוכר לנו משמואל ב' ה' כ"ד. העמק שם הוא עמק רפאים, דרומית מערבית לירושלים. הוא ידוע כעמק חרב ויבש; כמו כן ידועים עצי הבכאים כעצים הגדלים בקרקע צחיחה. ויש אומרים - וכך כבר נמצא בתרגומים העתיקים, כגון בשבעים ובתרגום הארמי - ש"בכא" כאן באלף כ"בכה" בה"א; לפי זה מדובר בעמק הבכי, בעמק הצער והיגון. בהוראה זאת משתמש גם ר' שלמה אלקבץ בשירו "לכה דודי": "רב לך שבת בעמק הבכא והוא יחמול עליך חמלה". כן קרוב למלה שלנו השרש "נבך", לשון מבוכה... ההיפך מן המובע בביטוי "בעמק הבכא", מובע במלה הבאה בפסוק: "מעין". המעיין הוא לעולם סמל הברכה והרעננות, מקור המים החיים. וכך אולי גם נוכל להבין את מחציתו השני של פסוקנו. כנראה אין בידינו הנתונים הדרושים להבנת המילים "גם בְּרָכּוֹת יַעֲטָה מוֹרָה" אך ננסה לבאר כך: העוברים בעמק הבכא, כשם שבעיני רוחם כבר רואים בו מעיין, כך סמוך לבם ובטוח שהיורה שבקרוב ירד על האדמה, יעטה, יכסה את העמק החרב, ברכות. הרעיון בשני חלקי הפסוק אחד הוא; והוא דומה לזה המובע בישיעה (מ"א י"ח): "אשים מדבר לאגם-מים וארץ ציה למוצאי מים" - אך בהבדל חשוב זה שהפעם בני האדם בכוחם הם, בעזרת המסילות שבלבבם - הם עצמם יהפכו את עמק הבכא לעמק ברכה.

בית ג' - תפילה לניחוש הקשר האישי והלאומי לבית ה' (ט-יג)

הבית השלישי מנוסח לסרוגין בגוף ראשון יחיד (ט, י"א) ובגוף שלישי רבים (י, יב-יג), והוא כולל בתוכו מילים מן השדה הסמאנטי של בית: חצריך, בית, דור, אהלי. ומילה מהשדה הסמאנטי של דרך: הולכים. גם הוא נפתח בביטוי ה' צבאות ומסיים בו.

5. בעל המזמור מתפלל לה' ומבקש ממנו לראות את משיח ה' ולהביט בו "הַבֵּט פְּנֵי מְשִׁיחֶךָ" (י). להבנת ההשוואה שמציג בעל המזמור בפס' יא עיינו בדבריה של ל' פרנקל:

"כִּי טוֹב יוֹם בְּחֻצְרֶיךָ מֵאֶלְפִי

בְּחֻצְרֵי הַסְּתוּפֹף בְּבֵית אֶלֶּהִי מִדוֹר בְּאֶהְלֵי רְשָׁעִים"

בחשיבתנו המבקשת לה פורקן בדרכי הבעה קלאסיות, מדויקות והגיגיות, היינו רוצים להשלים את המלה "מאלף" במתאר זמן ומקום, כגון: מאלף יום במקום פלוני. לא זהו הלך מחשבתו של העברי הקדום, ובוודאי לא שעה שרוח השירה נחה עליו. היום האחד והיחיד בחצרות ה' הוא עד כדי כך טוב, עד שבהשוואה אליו גם אלף יום בכל מקום אחר אינם שווים ולא כלום. וכיון שאינם שווים, אף אין שווה להזכירם. הם אפס ואין - ועובדה זאת מתבטאת באפס מלה אחרי "מאלף". במחציתו הראשונה של הפסוק מטעים המשורר בעיקר את הזמן בתוך או מחוץ לחצרות ה'; במחציתו השנייה מדגיש את המקום הנבחר בעיניו. נבחר בעיניו לעמוד על סף בית הא-להים מלגור ברווחה באהלי רשע. השם הפעל משרש "רשע" מקבילים במקרא מידי פעם ללשון הצלחה. ואין פלא בדבר. הלוא דווקא לרשע מאירה ההצלחה

את פניה - (ירמיה י"ב א') "דרך רשעים צלחה". "אהלי רשע" הם אהליהם של המצליחים, של אלה שהצלחתם קשורה ברשע. בעל המזמור מעדיף לעמוד על סף בית אלוהיו, במקום צר ומצומצם, מלחיות ברווחה באהלים המפוארים של בני-אדם דרכם צלחה ברשעתם. הסבות והנמוקים לבחירתו נזכרים בפסוק הבא. לא הצלחה זמנית היא שאיפתו, לא ברק הרגע מסנוור את עיניו; נוהה הוא אחר טוב אחר, אחר האור האמיתי, אחר מקור כל הטוב שבעולם.

6. מהי הסיטואציה שבה נמצא בעל המזמור ועליה הוא מתפלל? עיינו גם בדבריו של י' פרוינד.³ מהמזמור עולה שההסתופפות בבית ה' היא בחירה באורח חיים מול האפשרות לדור באהלי רשע. זו האחרונה היא האפשרות הנוחה ואף עדיפה מבחינה כלכלית. איש לא הפריע לחפצים לדור באהלי רשע. לעומת זאת, הנאמנות לבית ה' היתה כרוכה במאבקים לא קלים, כפי שאומרת לנו הפניה לה' צבאות המתבקש כי יביט פני משיחו ויתן מגן וכבוד (פס' י, יב). סביר להניח שהביטוי "רשע", "רשעים" אמור כנגד המתכחשים למאבק זה. איננו פטורים מלשקול עוד משמעות לתופעה המכונה בפי מחבר המזמור "דירה באהלי רשע", תופעה קשה וחמורה אשר למרבית הצעה בתולדותינו לא אחת: הגלות על כל צרותיה, גלות אשור וגלות בבל המתוארות במקרא כגלות של הרח כעונש... הירידה הפכה לתנועה המונית לאנשים המחפשים הצלחה כלכלית וחיי רווח, בעת שבארץ יש להסתפק בפחות, ולפעמים במועט שבמועט. היורדים מצרימה לא היו מוכנים לשאת בתלאות המאבק על הקיום היהודי הלאומי בארץ, שמנהיגו תואר על ידי מחבר מזמור פ"ד כמשיח ה'. הם העדיפו את הישיבה בארץ שאינה "נחת ה'". באווירה זו חי המשורר והוא בחר בדרכו שלו ועלה ארצה - "בחרתי הסתופף בבית א-להי". הבחירה שלו היא הכרעה אישית, מצפונית, בעלת ערך לאומי ומוסרי, בקיצור: מופת לדורות. וכך שמרוה קדמונינו בספר תהילים.

הרחבה: פ' מלצה, פני ספר תהילים, צ"ו ר"ד

"ויורשה נא לי להוסיף חוויה אישית, משהו שהרגשתי אני עבדכם. בקרתי באחת הארצות העשירות והנמרצות ביותר בתבל כולה ובהיסטוריה האנושית. בקרתי בניו יורק רבתי וכדרך אורחים פורחים הוליכוני והעלוני על מרומי הבנין הגבוה ביותר בעולם, הלא הוא E.S.B. באותו ערב כתבתי מכתב לידידים בארץ ובמכתב כתבתי לאמר: עליתי היום על גבי מרומי הבנין הגבוה ביותר בעולם. משם הקפתי במבט עין אחר שפע עושר כזה שאין לראות עוד כדוגמתו בעולם כולו, ושפע מרץ כזה שאין לראות בעולם כולו כמותו במבט עין אחד, ושפע יזמה כזאת שאין לראות כדוגמתה בכל העולם כולו. ואף על פי כן, גם בהיותי שם למעלה, לא שכחתי את הפסוק השקט בתהילים פ"ד: "טוב יום בחצריך מאלף בחרתי". טוב יום אחד שמוקדש לרגבי ארצנו ולוא גם רגבים שוממים עדיין - מאלף ימים של נהיה והמולה והתרוצצות בנכה והיה לי פסוק זה לקמע, למזוזה על פתחי ליבי. ובנוכחות של פסוק זה היה ברור ליהודי הארצישראלי שבי, שאם יתן לי אדם כל הון ארצות תבל באהבה שאנו אוהבים את אצנו הדוויה, ארצנו המאירה באור יקרות, בזו נבז להם, כי טוב יום בחצריך מאלף.

3 י' פרוינד, "בחרתי הסתופף בבית א-לוהי מדור באהלי רשע (תהילים פ"ד יא)", בית מקרא תשמ"ח (ב), עמ' 147-155.